

Pénzváltó Nikolett¹

„Tagadható” háborúk?

A kockázatok és lehetőségek értékelése aktuális közel-keleti esettanulmányokon keresztül²

A tanulmány bevezeti a „tagadható” háború fogalmát, amelyet azokra a katonai intervenciókra használ, amikor egy fegyveres konfliktusba kívülről beavatkozó állam nem ismeri el közvetlen érintettségét, a művelet hihetőbb tagadásához pedig „letagadható” eszközöket (proxykat, pilóta nélküli repülőeszközöket, különleges erőket, légierőt) alkalmaz. Az elemzés rámutat, hogy a tagadhatóság jelentette előnyök eléréséhez nem feltétlenül szükséges, hogy a beavatkozás hitelesen legyen tagadható. Állításai alátámasztásához a tanulmány öt aktuális közel-keleti esetet vizsgál meg közelebbről, majd általánosítható következtetéseket fogalmaz meg a „tagadható” háborúk előnyeit és veszélyeit illetően, különös tekintettel a költséghatékonyság és az eskalációs dinamika szempontjaira.

Kulcsszavak: tagadható háborúk, Közel-Kelet, hadviselés, hiteles tagadhatóság, Szíria

“Deniable” Wars? Assessing Risks and Opportunities through Examining Current Case Studies from the Middle East

The study introduces the concept of “deniable” war, which is applied for military interventions where a state intervening externally in an armed conflict does not recognise its direct involvement, and it uses “deniable” means (proxies, unmanned aerial vehicles, special forces, air force) to make the denial of the operation more plausible. The analysis points out that the benefits stemming from deniability do not necessarily require the intervention to be plausibly deniable. In support of its claims, the article examines five current case studies from the Middle East, and then it draws generalisable conclusions about the benefits and dangers of “deniable” wars, with particular regard to the aspects of cost-effectiveness and escalation dynamics.

Keywords: deniable wars, Middle East, warfare, plausible deniability, Syria

„Tagadható” háborúk?

A tanulmány napjaink közel-keleti fegyveres konfliktusainak vizsgálatából indul ki; abból a megfigyelésből, hogy a hosszú évek óta húzódó (polgár)háborúkban (Szíria, Líbia, Jemen) a helyi erőkön kívül számos külső állami szereplő vesz részt, amelyek azonban

¹ Pénzváltó Nikolett a Migrációkutató Intézet, valamint a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Stratégiai Védelmi Kutatóintézet kutatója. E-mail: penzvalto.nikolett@uni-nke.hu

² Jelen tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-4-I-NKE-13 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

rendre tagadják közvetlen érintettségüket. Bár szerepük többnyire nyílt titok, mégis mintha mindenki szemet hunyna fölöttes. A tanulmány bevezeti a „tagadható” háború munkafogalmát –gyűjtőfogalomként. Ezzel célja egyrészt az, hogy felhívja a figyelmet a hadviselésnek erre a jellegzetességére. Másrészt pedig az, hogy a „hiteles tagadhatóság” (*plausible deniability*) széles körben népszerű fogalma mellé (illetve, sok esetben: helyett) hangsúlyosabban bevonja a hazai szakmai diskurzusba a „nem hiteles tagadhatóság” (*implausible deniability*), illetve az „el nem ismert” (*unacknowledged*) fellépés koncepcióit.

„Tagadható” háború alatt itt, most azt értjük, amikor a külső katonai beavatkozást végrehajtó állam nem ismeri el közvetlen érintettségét, és „tagadható” eszközöket használ, vagyis nem telepít nagyszámú saját szárazföldi erőt az adott konfliktusba (tehát például a nagy felkelés elleni, az úgynevezett COIN³-műveletek egyértelműen nem tartoznak ide), helyette közvetett módon, helyettesekkel (proxykkal),⁴ vagy közvetlenül, de távolról, drónokkal és légi műveletekkel, különleges erővel (távoli hadviselés)⁵ operál. A tagadhatóságot egy skálán célszerű értelmeznünk, amelynek egyik végén a hitelesen tagadható műveletek, másik vége felé pedig az el nem ismert, ugyanakkor egyre kevésbé hitelesen tagadható beavatkozások állnak. Közös ismérjük ugyanakkor a nyilvános elismerés (*acknowledgment*) hiánya.⁶

A tagadhatóság jelentette előnyök kiélvezéséhez nem feltétlenül szükséges, hogy a beavatkozás hitelesen tagadható legyen. Lényegében folyamatosan látunk példákat nem hitelesen tagadható katonai beavatkozásokra, ahol a végrehajtó vagy jelentős támogatást nyújtó állam kiléte nyílt titok. Ez azonban önmagában nem jelenti azt, hogy egy nem hitelesen tagadható akció ne lehetne sikeres.⁷

A jól végrehajtott fedett és titkos műveletek elkövetőire optimális esetben nem, vagy csak hosszú idő elteltével derül fény. A tanulmány már csak ezért sem ezekre, hanem a skála másik vége felé eső, nem hitelesen tagadható katonai beavatkozásokra koncentrálna. Bár az elemzés az aktualitásokra fókuszál, ez nem jelenti azt, hogy nézőpontunk szerint a vizsgált jelenség ne képezte volna történetileg a hadviselés integráns részét. A „tagadható” eszközök alkalmazása nem jelenti továbbá azt, hogy egy állam ne vehetne

³ COIN: *counter-insurgency*.

⁴ Andrew Mumford meghatározása szerint a proxyháború indirekt elkövetőként használja a proxyháború és a proxyintervenció fogalmát abból a megfontolásból kiindulva, hogy az államok elsősorban mások háborúba avatkoznak be helyettesek segítségével. Mumford emellett a beavatkozás közvetett (indirekt) jellegét hangsúlyozza. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy egy külső állam a proxybeavatkozással párhuzamosan más mód(ok)on, közvetlenül, saját reguláris erővel is részt vegyen egy adott fegyveres konfliktusban. Vö. Andrew Mumford: *Proxy Warfare*. Oxford, Polity, 2013. Az egyes „helyettesek” függésének mértéke a patrónusállamtól értelmezésünk szerint egy skálán képzelhető el (amely a saját akarattal és erőforrásokkal nem rendelkező „báb”-tól a lényegében teljesen autonóm szereplőig terjedhet). Ebben a tanulmányban ugyanakkor csak olyan eseteket vizsgálunk, amikor állami szereplők nem állami szereplőket alkalmaznak proxyként.

⁵ A távoli hadviselés (*remote warfare*) lényege a legalapvetőbb megközelítésben, hogy olyan hadviselési módokkal operál, amelyek nem igénylik nagyszámú saját szárazföldi erő telepítését. Vö. Emily Knowles – Abigail Watson: *Remote Warfare. Lessons Learned From Contemporary Theatres*. [online], 2018. Forrás: oxfordresearchgroup.org.uk [2021. 03. 30.]

⁶ Rory Cormac – Richard J. Aldrich: Grey is the new black. Covert action and implausible deniability. *International Affairs*, 94. (2018), 3. 477–494.

⁷ Cormac–Aldrich (2018) i. m.

részt egyidejűleg más módokon, közvetlenül is az adott konfliktusban. Ebben az esetben a „tagadható” eszközök a nyílt műveletek rejtett támogatását szolgálják.⁸

A következőkben öt aktuális közel-keleti esetet tanulmányozunk. Nem célunk minden érintett szereplő és minden konfliktus lefedése, sem pedig az egyes konfliktusok mélységbeli elemzése. Arra törekedtünk, hogy különböző „tagadható” eszközöket (helyi nem állami szereplők támogatása kiképzéssel/ fegyverekkel, a hírszerzési értesülések megosztásával, katonai magánvállalatok, külföldi zsoldosok, pilóta nélküli repülőeszközök alkalmazása)⁹ és állami stratégiákat (Egyesült Államok, Oroszország, Törökország, Egyesült Arab Emírségek, Irán) mutassunk be. Az esettanulmányok felvázolását követően értékelünk, valamint megkísérlünk általánosítható következtetéseket levonni a „tagadható” háborúk előnyeit és veszélyeit illetően, különös tekintettel a költséghatékonyság és az eszkalációs¹⁰ dinamika vonatkozásában, illetve felhívjuk a figyelmet néhány mérlegelendő szempontra.

Közel-keleti esettanulmányok

Amerikai kiképzési támogatás és fegyverszállítás Szíriában

A kétezres évek nagy COIN-műveletei, az iraki és afganisztáni kudarc után nem meglepő, hogy Washington inkább a „tagadható”, helyetteseken keresztüli beavatkozást preferálta a Szíriai Arab Köztársaságban zajló konfliktus esetében. Bár a nyugati világban sokan nem szeretik a proxyhadviselés kifejezést, ahhoz egyfajta negatív felhangot társítanak, az egyéb, szívesebben alkalmazott fogalmi kategóriák többsége – például a „partnereken keresztüli, partnerekkel való és partnerek általi” fellépés (*working by, with, and through partners*) – a tanulmány fogalmi keretében egyértelműen proxybeavatkozásnak tűnik.¹¹

A költségeket és a saját áldozatok számát Szíriában az említett két korábbi művelethez képest kétségtelenül sikerült alacsonyabban tartania az Egyesült Államoknak. Az Operation Inherent Resolve (Eltökélt Támogatás) műveletben 2019 szeptemberéig 88 amerikai katona veszítette életét,¹² a művelet költsége pedig (a szíriai és az iraki „Iszlám Állam” elleni műveleteket is beleértve) 40,5 milliárd dollárt tett ki.¹³ Ezzel szemben az Operation Iraqi Freedom (Iraki Szabadság) hadművelet (2003–2011) és az afga-

⁸ A tanulmány tudatosan nem vonja be vizsgálódási körébe a hibrid hadviselés fogalmát, a fogalom rendkívüli vitatottsága és szerzeágazó definíciói okán. A „hibrid vita” beemelésének megítélésünk szerint a vizsgált téma szempontjából nincs akkora analitikus hozzáadott értéke, mint amennyire elvonná a fókuszat a tanulmány tagadhatósággal kapcsolatos, fő mondanivalójáról.

⁹ A tanulmány a kinetikus hadműveletek különböző formáira, illetve az azokra való felkészítésre (kiképzés, fegyverszállítás) fókuszál, ezért sem vizsgáljuk itt most külön pl. a kiber- vagy információs műveleteket.

¹⁰ Eszkaláció alatt egy konfliktus intenzitásában vagy kiterjedésében bekövetkező növekedést értjük.

¹¹ Ahogyan arra Amos C. Fox felhívja a figyelmet: azáltal, hogy eufemisztikusan beszél a proxykról az amerikai fegyveres erők, a saját azzal kapcsolatos megértését ássa alá, miként lehet sikeres proxykörnyezetben tevékenykedve. Lásd Amos C. Fox: Conflict and the Need for a Theory of Proxy Warfare. *Journal of Strategic Security*, (2019), 1. 44–71.

¹² U.S. Department of Defense: *Casualty Status as of 10 a.m. EDT Sept. 17, 2019*. [online], 2019a. Forrás: defense.gov [2021. 03. 30.]

¹³ U.S. Department of Defense: *FY 2019 Quarter 4. Cost of War Update as of September 30*. [online], 2019b. Forrás: fas.org [2021. 03. 30.]

nisztáni Operation Enduring Freedom (Tartós Szabadság) hadművelet (2001–2014) csak a közvetlen ráfordítást tekintve (vagyis az egyéb járulékos költségeket nem számolva) 1309 milliárd dollárt, illetve 6784 amerikai halálos áldozatot követelt.¹⁴

Az amerikaiak proxyfellépését Szíriában legalább három szálon érdemes vizsgálni. Az első a Központi Hírszerző Ügynökség (CIA) által irányított fedett művelet, a Timber Sycamore, amely Bassár el-Aszad szíriai elnök rezsimjének megdöntésében támogatta volna a szíriai ellenzéki erőket pénzzel, fegyverekkel, kiképzéssel, logisztikai és hírszerzési támogatással, Szaúd-Arábiával, Jordániával és Törökországgal együttműködésben. A 2012–2013-ban indult művelet egymilliárd dolláros költségvetésével a CIA egyik legnagyobb fedett művelete. A Timber Sycamore befejezéséről a változó politikai célokkal összhangban a Trump-kormányzat döntött 2017 nyarán.¹⁵

A Timber Sycamore művelet, bár több ezer harcos kiképzéséhez járult hozzá, végső célját, Aszad megbuktatását nem érte el. Beszámolók szerint Barack Obama amerikai elnök a kezdetektől vonakodott elindítani a műveletet, és nyíltan rákérdezett a CIA-nál, hogy ez a megközelítés működött-e valaha.¹⁶ A művelet fedett jellegét belső és külső tényezők egyaránt indokolták. Várhatóan sem a választók, sem a kongresszus támogatását nem lett volna egyszerű megszerezni egy ilyen kalandhoz, a reputációs költségekről nem is beszélve. Nem vette volna ki magát jól, hogy az Egyesült Államok nyíltan megszegi a nemzetközi jogot, és (ismételten) meg akar buktatni egy közel-keleti rezsimet. Minden bizonnyal az a megfontolás is szerepet játszott a fedett proxy fellépésben, hogy nem akarták eszkalálni és formálisan is nemzetköziesíteni a polgárháborút. Noha egyesek szerint azáltal, hogy BGM-71 TOW páncéltörő rakétákat juttatott a felkelőknek, Washington mélyebbre húzta Oroszországot a szíriai konfliktusban, és ezzel hozzájárult annak nemzetköziesítéséhez.¹⁷ Az, hogy mennyi amerikai fegyver jutott végül szélsőséges csoportok kezére, és mennyien álltak át a kiképzettek közül azoknak a terrorszervezeteknek a soraiba, akik ellen az Egyesült Államok egy másik művelet keretében küzdött, nem megállapítható, ugyanakkor a művelet sikerességének értékelésekor mindenképpen figyelembe veendő szempont. Bár sok esély nem volt rá, a Timber Sycamore támogatói szerint a semminél mégis több, hogy a művelettel sikerül tárgyalóasztalhoz kényszeríteni Aszadot. Illetve kiemelik azt is, hogy Washington ezen a módon a többi érintett ország szíriai fegyverszállításait is tudta legalább valamilyen mértékben koordinálni.¹⁸

Ezzel párhuzamosan zajlott a Pentagon programja, amely az „Iszlám Állam” elleni harchoz képezte ki a különböző szíriai ellenzéki erőket. A 2014-ben indult, 500 millió dolláros költségvetésű kiképzési és felszerelési program (Train and Equip Program) azonban rövid idő alatt csúfos kudarcot vallott. Az eredeti tervek ellenére, melyek évi ötezer harcos

¹⁴ U.S. Department of Defense (2019b) i. m.

¹⁵ Mark Mazzetti et. al.: *Behind the Sudden Death of a \$1 Billion Secret C.I.A. War in Syria*. [online], 2017. 08. 02. Forrás: nytimes.com [2021. 03. 30.]

¹⁶ Mark Mazzetti: *C.I.A. Study of Covert Aid Fueled Skepticism About Helping Syrian Rebels*. [online], 2014. 10. 14. Forrás: nytimes.com [2021. 03. 30.]

¹⁷ Liz Sly: *Did U.S. weapons supplied to Syrian rebels draw Russia into the conflict?* [online], 2015. 10. 11. Forrás: washingtonpost.com [2021. 03. 30.]

¹⁸ Austin Carson – Michael Poznansky: *The Logic for (Shoddy) U.S. Covert Action in Syria*. [online], 2016. 07. 21. Forrás: warontherocks.com [2021. 03. 30.]

kiképzéséről szóltak, mindössze alig néhány tucat embert sikerült kiképezni. Kilenc hónappal az indulása után a program összeomlott, miután ennek a kevés újoncnak is vagy elfogták a túlnyomó részét, vagy azok beolvadtak más fegyveres csoportokba.¹⁹

A Train and Equip program kudarca után talált Washington megbízható helyi partnerre a szíriai kurdokban. 2017 júliusára az amerikai vezetésű koalíció a Szíriai Demokratikus Erők (SDF) több mint 8 500 tagját képezte ki.²⁰ Az *Organized Crime and Corruption Reporting Project* (OCCRP) és a Balkan Investigative Reporting Network (BIRN) 2017 szeptemberében közösen publikált jelentése szerint a Pentagon 2,2 milliárd dollár értékben tervezte fegyverekkel támogatni az SDF-et. Ebből 2017 májusáig 700 millió dollárt költött el, és további 900 millió dollár értékben kötött szerződéseket.²¹

Az Egyesült Államok együttműködése a szíriai kurdokkal ugyanakkor a kezdetektől mérgezte a viszonyt a NATO-szövetséges Törökországgal, amely az SDF derekát képező, döntően szíriai kurdokból álló Demokratikus Unió Pártjára (PYD) terrorszervezetként tekintett. Törökország a Kurdisztáni Munkáspárt (PKK) és a PYD elleni harcot előrébb valónak tekintette az „Iszlám Állam” legyőzésénél, ami elmérgesítette a török–amerikai viszonyt, bonyolította az amerikai vezetésű koalíciós erők szíriai fellépését, de megbolygatta a különböző kurd csoportok közötti erőviszonyokat is.²² Az SDF amerikai támogatása újabb rétegeket adott hozzá a szíriai (és iraki) proxyháborúhoz, lényegében hozzájárulva a konfliktus eszkalációjához. Az amerikai fellépés szerepet játszott a kurdok megerősödésében, ami Ankara közvetlen katonai műveleteihez vezetett.²³

Az SDF 2019 márciusában deklarálta a győzelmet az „Iszlám Állam” fölött. Donald Trump amerikai elnök 2019. október 6-án váratlanul bejelentette az amerikai kivonulás azonnali megkezdését a kurdok által ellenőrzött észak-szíriai területekről (mindezt egy, a török elnökkel folytatott telefonbeszélgetést követően). Három nappal később Törökország megindította a Béke Forrása elnevezésű hadműveletét (*Barış Pınarı Harekâtı*) a PYD erői ellen. Az amerikai döntés széles körű felháborodást váltott ki, mely hangok szerint az Egyesült Államok magára hagyta, elárulta a szíriai kurdokat.²⁴

Oroszország és a Wagner Csoport Szíriában és a harmadik líbiai háborúban

Proxyk alkalmazásával – más „tagadható” eszközök mellett – Oroszország is él, többek között Ukrajnában, Szíriában és Líbiában. Itt most csupán egyetlen eszközt vizsgá-

¹⁹ Ibrahim Hamidi: *Syrian Opposition Fighters Withdraw from US 'Train and Equip' Program*. [online], 2015. 06. 22. Forrás: thesyrianobserver.com [2021. 03. 30.]

²⁰ Wladimir van Wilgenburg: *8,500 SDF fighters trained by US-led coalition to combat ISIS, equipment delivered for 40,000 troops in Syria: official*. [online], 2017. 07. 09. Forrás: aranews.net [2021. 03. 30.]

²¹ Ivan Angelovski – Lawrence Marzouk: *Revealed: The Pentagon Is Spending Up To \$2.2 Billion on Soviet-Style Arms for Syrian Rebels*. [online], 2017. 09. 12. Forrás: occrp.org [2021. 03. 30.]

²² Lásd az iraki Kurdisztáni Demokrata Párt (KDP) és a PKK/PYD rivalizálását, illetve a szembenálló KNC–KDP–Törökország és a PYD–PKK–PUK–Irán tengely kialakulását.

²³ 2016–2017: Eufrátesz Pajzsa, 2018: Olajág, 2019: Béke Forrása hadművelet. Bővebben ld. Egeresi Zoltán: *Törökország konfliktusa az észak-szíriai kurdokkal*. [online], 2020. 01. Forrás: svkk.uni-nke.hu [2021. 03. 30.]

²⁴ Steven A. Cook: *There's Always a Next Time to Betray the Kurds*. [online], 2019. 10. 11. Forrás: foreignpolicy.com [2021. 03. 30.]

lunk, a Wagner Csoport nevű katonai magánvállalat szerepét Szíriában és Líbiában.²⁵ A 2014-ben megalakult Wagner Csoportot ugyan katonai magánvállalatnak (PMC-nek) nevezik, a valóságban azonban rendkívül szoros kapcsolatban áll az orosz állammal, és számos esetben sokkal inkább működik orosz állami proxy erőként, mint magánvállalként.²⁶ A Wagner fegyvereseit nagy, több ezer fős létszámban először Szíriában telepítették 2015-től, ahol a szíriai kormányerők oldalán, ugyanakkor szoros koordinációban az orosz reguláris erőkkel és katonai hírszerzéssel, magas intenzitású műveletekben is részt vettek, és több esetben az orosz fegyveres erők soraiból ismert modern nehézfegyvereket is működtettek. Kiemelt szerepük volt például Palmüra visszafoglalásában.²⁷

A Fontanka.ru információi szerint 2016 nyarára a Wagner legtöbb fegyveresét kivonták Szíriából, és 2017-től már egy egészen más, a magánvállalat fogalmához sokkal közelebb álló szerepben (értsd sokkal inkább partikuláris üzleti érdekek képviselőiként) tértek vissza.²⁸ A Wagner fedőszervezetének tekintett Jevro Polisz nevű, 2016-ban bejegyzett, Jevgenyij Prigozsinnal érdekeltségi körébe tartozó vállalat az orosz energiaügyi minisztérium közreműködésével 2016 decemberében megállapodást kötött a szíriai ásványkincs- és olajüggyel a miniszterrel. Az egyezség a szíriai olaj- és gázmezők felszabadítására és védelmére vonatkozott. Cserébe a Jevro Polisz a mezők kitermeléséből származó bevételek negyedét kapta, valamint kompenzációt katonai kiadásaiért. Továbbá vállalta, hogy kiképzőkkel támogatja a szíriai különleges erőket.²⁹

Ebben a kontextusban következett be a 2018. február 7-i deir az-zóri incidens. A szíriai kormányerők és az oldalukon harcoló milicisták egy csoportja támadást indított az Egyesült Államok által támogatott SDF pozíciók ellen. A helyszínen az amerikai különleges erők tagjai is jelen voltak. Az amerikai válaszcsoportban több tucat (egyes beszámolók szerint több száz) orosz zsoldos veszítette életét, illetve sebesült meg súlyosan. Az amerikaiak a támadás előtt, közben és alatt is kapcsolatban voltak az orosz reguláris erők parancsnokságával, akiktől azt a tájékoztatást kapták, hogy nincsenek jelen orosz erők a terepen.³⁰ Az orosz parancsnokság azonban valószínűsíthetően nem tájékoztatta a „magánakciót” végrehajtó, az orosz összekötőkkel előzetesen nem egyeztető Wagnert a várható amerikai ellencsoportról.³¹ A Kreml ugyanakkor nem hagyta teljesen magára a csoport

²⁵ Azzal együtt, hogy Szíriában jelentős közvetlen orosz katonai jelenlét van, illetve Moszkva közvetlenül is támogatja Bassár el-Aszad szíriai elnök rezsimjét; valamint, hogy a Wagner Csoport szintén több további konfliktusban meghatározó szerepet tölt be.

²⁶ Bővebben ld. Hart Endre: *Az orosz katonai magánvállalatok és a Wagner Csoport szerepe, illetve működése.* [online], 2018. 02. 04. Forrás: nemzetbiztonsag.hu [2021. 03. 30.]

²⁷ Sergey Sukhankin: *Russian PMCs in the Syrian Civil War. From Slavonic Corps to Wagner Group and Beyond.* [online], 2019. 12. 18. Forrás: jamestown.org [2021. 03. 30.]

²⁸ Kimberly Marten: Russia's use of semi-state security forces. The case of the Wagner Group. *Post-Soviet Affairs*, 35. (2019), 3. 181–204.

²⁹ Az AP megszerezte a szerződés szövegének másolatát, amely orosz nyelven letölthető a hivatkozott cikk végén található linkről. Ld. Nataliya Vasilyeva: *Thousands of Russian private contractors fighting in Syria.* [online], 2017. 12. 12. Forrás: apnews.com [2021. 03. 30.]

³⁰ Mike Eckel: *Pentagon Says U.S. Was Told No Russians Involved In Syria Attack.* [online], 2018. 02. 23. Forrás: rferl.org [2021. 03. 30.]

³¹ Rác András – Jójárt Krisztián: *A Deir ez-Zór incidens. Amerikai légitámadás orosz zsoldosok ellen Szíriában.* [online], 2018. 02. 05. Forrás: nemzetbiztonsag.hu [2021. 03. 30.]

tagjait. A sérülteket orosz állami repülőgépekkel szállították oroszországi katonai kórházakba.³²

Az incidens egyrészt rámutatott arra, hogy a zsoldosokat sok esetben nehéz ellenőrzés alatt tartani, és az orosz katonai vezetéssel nem egyeztetett, profitorientált magánakciók adott esetben orosz állami érdekeket is sérthetnek (klasszikus „megbízó–ügynök” probléma). Az eset ugyanakkor azt is demonstrálta, hogy a tagadhatóságot a felhasználója ellen is lehet fordítani. Az orosz vezetésnek döntenie kellett, hogy elismeri a Wagner fegyvereseit sajátjaiként, ezzel megmenti a zsoldosokat a közelgő amerikai légitámadástól, vagy pedig fenntartja a tagadhatóságot a Wagnerre vonatkozóan, ezzel lényegében feláldozva az érintett kontingenst.³³

A másik oldalról ugyanakkor a Wagner Csoport szíriai alkalmazásának számos előnye is volt. Egyrészt segítette alacsonyan tartani az orosz hivatalos veszteségek számát. Pontos adataink nincsenek, azonban – például a Fontanka.ru szerint – míg 2017 végéig az orosz védelmi minisztérium 41 orosz katona halálát erősítette meg Szíriában, további legalább 73 zsoldos vesztette életét.³⁴ Másrészt a Wagner kiadásai az orosz védelmi költségvetésben sem jelennek meg. Az RBC 2016. augusztusi tudósítása szerint Oroszország havi 150 millió dollárt költött a Szíriában harcoló zsoldosokra.³⁵ A Jevro Polisz fizetését és felgyerzésének költségét pedig lényegében a szíriai állam vette át.

Az orosz jelenlét Líbiában 2019 szeptemberében vált igazán láthatóvá, amikor számos beszámoló tudósított arról, hogy több mint száz Wagner-zsoldos tűnt fel a Líbiai Nemzeti Hadsereg (LNA) és Khalifa Haftar tábornok oldalán az arcvonalon Tripoli ostromakor. Több beszámoló kiemelte az orosz mesterlövészek kiemelt hatékonyságát. A tagadhatóság leple alatt a hónap folyamán egy, a deir az-zórihoz hasonló incidensre is sor került. A Meduza oknyomozó portál információi szerint egy szeptemberi légi csapásban a Wagner Csoport 10–35 fegyverese vesztette életét Tripolitól délre.³⁶ A légitámadás pontossága felvetette annak lehetőségét, hogy azt török Bayraktar drónok hajtották végre, nem közvetlenül a líbiai Nemzeti Egyetértés Kormányának (GNA) erői.

Azt követően, hogy a GNA erői török támogatással egyre jelentősebb területeket foglaltak vissza, Haftar támogatói, köztük Oroszország is fokozta aktivitását. Egy 2020. májusi ENSZ-jelentés szerint 800–1200 wagneres tartózkodott Líbiában (többségükben orosz, de nagy számban belorusz, moldovai, szerb és ukrán állampolgárok is).³⁷ A Pentagon Afrika-parancsnoksága (AFRICOM) több beszámolóban is rámutatott Oroszország növekvő líbiai katonai jelenlétére.³⁸ Kiemelték, hogy a zsoldosok nem kiképzési, hanem har-

³² Rác–Jórárt (2018) i. m.

³³ András Rác – Krisztián Jórárt: *The Role of Irregular Forces in Russia's Hybrid Warfare*. [online], 2020. 06. 30. Forrás: coedat.nato.int [2021. 03. 30.]

³⁴ Ld. Vasilyeva (2017) i. m. Összehasonlításként kiemelhető, hogy az afganisztáni szovjet offenzíva első három évében mintegy 4800 szovjet katona esett el.

³⁵ *Russia Spending \$150M Monthly on Syria Mercenaries – Report*. [online], 2016. 08. 25. Forrás: themoscowtimes.com [2021. 03. 30.]

³⁶ *A small price to pay for Tripoli*. [online], 2019. 10. 02. Forrás: meduza.io [2021. 03. 30.]

³⁷ Michelle Nichols: *Up to 1,200 deployed in Libya by Russian military group. U.N. report*. [online], 2020. 05. 06. Forrás: reuters.com [2021. 03. 30.]

³⁸ Eric Schmitt: *Russian Attack Jets Back Mercenaries Fighting in Libya*. [online], 2020. 09. 11. Forrás: nytimes.com [2021. 03. 30.]

ci cselekményekben vesznek részt, illetve, hogy orosz katonai szállítógépek többek között páncélozott eszközökkel, légvédelmi rendszerekkel látják el a Líbiában harcoló zsoldosokat. A Pentagon májusi beszámolója szerint Oroszország több mint egy tucat csapásmérő repülőgépet (MiG-29-esek és Su-24-esek) küldött Líbiába, amelyek az orosz zsoldosokat támogató csapásmérő műveleteket hajtottak végre. A repülőgépek Szírián keresztül érkeztek Líbiába, ahol átfestették őket, hogy ezzel is elfedjék orosz eredetüket. (Líbiával szemben ENSZ-fegyverembargó van érvényben.) Az AFRICOM emellett azzal vádolja a Wagnert, hogy aknákat és improvizált robbanóeszközöket telepítettek polgári területekre Tripoliban és környékén, figyelmen kívül hagyva a civilek biztonságát.³⁹

Oroszország tagadja, hogy részt venne a líbiai harcokban. Vlagyimir Putyin orosz elnök 2020 januárjában úgy nyilatkozott, ha vannak is jelen orosz állampolgárok Líbiában, azok nem az orosz államot képviselik, és nem az orosz állam fizeti őket.⁴⁰

Törökország: harci drónok és szíriai zsoldosok

A 2020-as év folyamán egyre több hadszíntéren jelentek meg saját gyártású török pilóta nélküli harci repülőeszközök (Unmanned Combat Aerial Vehicle,UCAV), ismertebb köznevi nevükön harci drónok.⁴¹ A Tavasz Pajzs nevű török hadművelet során 2020. március elején a szíriai Idlibben a törökUCAV-ok töltötték be elsődleges szerepet, és jelentős veszteségeket okoztak az Aszad-rezsim erőinek soraiban. Líbiával összefüggésben azzal kerültek a címlapokra a GNA támogatására küldött török Bayraktar TB-2-es harci drónok, hogy 2020 májusában megsemmisítettek egy orosz gyártmányú Pancir-Sz1 légvédelmi rakétaüteget.⁴² Törökország és a kínai gyártmányú Wing-Loong II drónokat felvonultató Egyesült Arab Emírségek között valódi drón-proxyháború alakult ki Líbiában. Jelentős számú török harci drón érkezett továbbá Azerbajdzsánba is, amelyek nagyban hozzájárultak Baku katonai sikereihez a hegyi-karabahi háborúban.

AzUCAV-ok alkalmazása szintén lehetőséget ad a tagadhatóság nyújtotta előnyök kihasználására. Az alacsonyan repülő drónok a radarok és hagyományos légvédelmi rendszerek számára sok esetben láthatatlanok, illetve kívülről nem lehet minden esetben megállapítani azt sem, hogy milyen állampolgárságú operátor (jelen esetben például líbiai, azeri vagy török) irányítja azokat. Amennyiben pedig a drónt ellenséges találat éri vagy technikai okokból kényszerül a földre, az incidens nem kerül a pilóta életébe, ami miatt nagy valószínűséggel kevesebb figyelmet kap a hazai közvéleményben, ezáltal lehetőséget ad enyhébb válaszreakcióra a drónját elvesztő félnek, emellett attól sem kell tartani, hogy

³⁹ *Russia Denies Involvement As UN Slams Arms Shipments, Foreign Mercenaries In Libya.* [online], 2020. 09. 03. Forrás: rferl.org [2021. 03. 30.]

⁴⁰ *Russia's Putin: Russians fighting in Libya do not represent the state.* [online], 2020. 01. 11. Forrás: reuters.com [2021. 03. 30.]

⁴¹ 2019 decemberében az Észak-Cipruson található Geçitkale légibázist török UAV bázissá alakították át, hogy segítse a Földközi-tenger keleti medencéjében zajló török műveleteket. Zoltán Egeresi: *Escalating tensions between Turkey and Greece. Turbulence in the Eastern Mediterranean.* [online], 2021. 01. 29. Forrás: svkk.uni-nke.hu [2021. 03. 30.]

⁴² Néhány napon belül több Pancirt is megsemmisítettek, ám döntő részük inaktív volt, hangárban állt vagy tréleren szállították éppen a támadás idején.

a foglyul ejtett pilóta esetleg leleplezi a művelet részleteit, nem kell kimenteni/kiszabadítani/kicserélni.

A drónok mellett a szíriai zsoldosok alkalmazása szintén a „tagadható” török intervenciók meghatározó elemévé vált. 2019 decemberétől Törökország regisztrációs központokat nyitott Szíriában, amelyekben Líbiába, a GNA támogatására toboroztak zsoldosokat. A 2019. november 27-én a GNA és Ankara által aláírt biztonsági és katonai együttműködési megállapodás említi a tanácsadók mellett „vendég személyzet” (guest personnel) cseréjének lehetőségét is, amely a definíció szerint „védelmi és biztonsági ügynökségek tagjait” foglalja magába.⁴³ A megfogalmazás számos spekulációra adott okot, melyek szerint ez a zsoldosok számára létrehozott fedőkategória. Az amerikai AFRICOM szerint Törökország nem kevesebb mint 5 000 szíriai zsoldost telepített Líbiába.⁴⁴ 2020 őszén a törökök által toborzott szíriai zsoldosok megjelentek a hegyi-karabahi háborúban is Azerbajdzsán oldalán. Az Emberi Jogok Szíriai Megfigyelőközpontja (SOHR) szerint mintegy 1 650 szíriai zsoldost telepítettek Hegyi-Karabahba, ahol legalább 126-an életüket veszítették a harcokban.⁴⁵ A török elnök tagadta, hogy országa szíriai fegyvereseket küldött volna Azerbajdzsánba.⁴⁶

A török gyakorlat a nemzetközi szervezetek figyelmét sem kerülte el. A 2005 júliusában létrehozott, „A zsoldosok alkalmazását mint emberi jogi jogsértések elkövetését szolgáló és a népek önrendelkezési jogának gyakorlását akadályozó eszközt vizsgáló” ENSZ-munkacsoport vezetője és az ENSZ több más különleges jelentéstevője 2020 júniusában közös levélben kért további információt a török kormánytól a zsoldosok toborzása, finanszírozása, szállítása és telepítése kérdéskörében.⁴⁷

Beszámolók szerint a szíriai zsoldosokkal 3–6 hónapos szerződéseket kötöttek (a szerződéseket hivatalosan nem a török kormánnyal, hanem a GNA-val kötötték). Szolgáltatukért cserébe havi kétezer dolláros fizetést, valamint török állampolgárságot ajánlottak nekik.⁴⁸ Sok esetben azonban a fegyveresek megfelelő előzetes tájékoztatás, felszerelés és logisztikai támogatás nélkül találták magukat a frontvonalon, az ígértnél kevesebb bért kaptak, és ha meggondolták volna magukat, meglehetősen korlátozott lehetőségük volt hazatérni. Többen számoltak be arról, hogy megtevesztették őket, például eredetileg csak őrző-védő feladatokra szerződtek. Hasonlóról számoltak be egyébként a hegyi-karabahi háborúba küldött szíriai zsoldosok is.

A zsoldosok jellemzően kiemelten magas veszteségeket szenvednek, becslések szerint több százan veszítették már életüket Líbiában. Ez elsősorban annak a következménye,

⁴³ Abdullah Bozkurt: *Full text of new Turkey, Libya sweeping security, military cooperation deal revealed*. [online], 2019. 12. 16. Forrás: nordicmonitor.com [2021. 03. 30.]

⁴⁴ *East Africa Counterterrorism Operation. North and West Africa Counterterrorism Operation. Lead Inspector General Report to the United States Congress*. [online], 2020. 04–06. Forrás: defense.gov [2021. 03. 30.]

⁴⁵ *Nagorno-Karabakh's Syrian mercenaries*. [online], 2020. 10. 15. Forrás: syriahr.com [2021. 03. 30.]

⁴⁶ *Cumhurbaşkanı Erdoğan: Cumartesi günü Fatih sonday gemimize gideceğiz*. [online], 2020. 10. 14. Forrás: aa.com.tr [2021. 03. 30.]

⁴⁷ *AL TUR 7/2020*. [online], 2020. 06. 10. Forrás: ohchr.org [2021. 03. 30.]

⁴⁸ Az egyik első beszámoló a *The Guardian*é volt 2020 januárjában. Ld. Bethan McKernan – Hussein Akoush: *Exclusive: 2,000 Syrian fighters deployed to Libya to support government*. [online], 2020. 01. 15. Forrás: theguardian.com [2021. 03. 30.]

hogyan toborzóik feláldozhatóként tekintenek rájuk. A harctéren parancsokaik sok esetben „ágyútölteléként” használják őket. Politikai szempontból „kényelmes”, hogy az elesett zsoldosok nem jelennek meg a török hivatalos statisztikákban, arról nem is beszélve, hogy Ankara így megszabadulhat a szomszédos Szíriában egyre nehezebben kezelhetővé váló fegyveres csoportok egy részétől is.

Törökország azonban nem az egyetlen állam, amely szíriai zsoldosokat küld Líbiába. Oroszország is élt ugyanezzel az eszközzel. Moszkva becslések szerint mintegy 2 000 szíriai zsoldost küldött harcolni az észak-afrikai országba, akik közül többen cserébe kegyelmet kaptak az Aszad-rezsim elleni felkelésben betöltött szerepükért.⁴⁹ Végeredményben az a furcsa helyzet állt elő, hogy mások mellett szíriai zsoldosok harcoltak szíriai zsoldosok ellen a líbiai háborúban.

Az Egyesült Arab Emírségek Líbiában és Jemenben

Az Egyesült Arab Emírségek (EAE) az egyik legjobb példa arra, hogy a „tagadható” eszközök alkalmazása messze nem csak a nagyhatalmak privilégiuma. Az Öböl-monarchia közel tízmillió fős népességgel (amelynek mindössze bő 10%-a az Emírségek állampolgára, a többiek külföldi vendégmunkások) és „mindössze” 63 ezer fős aktív fegyveres erővel rendelkezik,⁵⁰ ami a többi vizsgált államhoz képest csekélynek tekinthető. Anyagi erőforrásokban azonban az EAE nem szűkölködik, a proxy és távoli hadviselés megközelítésével így lehetővé vált számára az aktív katonai részvétel egyidejűleg a líbiai és a jemeni konfliktusban is.

Abu Dhabi a két országban eltérő stratégiát alkalmazott. Líbiában elsősorban légi csapásokra és fegyverszállításokra támaszkodott, míg Jemenben a helyi szárazföldi milíciák kiképzésére és támogatására helyezte a hangsúlyt. Az EAE a GNA-val szemben álló Haftar tábornok egyik, ha nem a legjelentősebb támogatójának tekinthető: 2019. április 4-e óta több mint 850 drón- és légitámadást hajtott végre Haftar oldalán. A közvetlen katonai beavatkozás mellett azonban a támogatás közvetett eszközeivel is él. Abu Dhabi több ezer tonna fegyvert és lőszer szállított az LNA-nak, köztük modern fegyvereket is (például támadó helikoptereket, páncélozott eszközöket, harci drónokat és légvédelmi rakétákat). Csak 2020 első negyedében több mint száz repülőgép érkezett az Egyesült Arab Emírségekből Kelet-Líbiába, amelyek valószínűsíthetően fegyvereket és lőszer szállítottak.⁵¹ A helyi erők mellett az EAE külföldi zsoldosok, elsősorban több ezer szudáni zsoldos toborzásában és Líbiába szállításában is részt vett. Több forrás is alátámasztja, hogy az emírségekbeli Black Shield Security vállalat tömegesen tévesztett meg szudáni

⁴⁹ *Russia sends former Syria rebels to fight for Haftar against one-time comrades.* [online], 2020. 04. 13. Forrás: alaraby.co.uk [2021. 03. 30.]

⁵⁰ International Institute for Strategic Studies: *The Military Balance 2020.*

⁵¹ Zárójelben érdemes megjegyezni, ez az egyik legjobb példa arra, hogy az EU Irini művelete, amely az ENSZ fegyverembargóját hivatott betartatni, azonban kizárólag az elsősorban Törökország által használt földközi-tengeri útvonalat ellenőrzi, miért egyoldalú és alkalmatlan a feladatra. Bővebben ld. Pénzváltó Nikolett – Vargha Márk: *(Ne) folytassa, Sophia! – Az Irini művelet kilátásai.* [online], 2020. 06. 19. Forrás: migraciokutato.hu [2021. 03. 30.]

fiatalokat: szerződést ajánlottak nekik, hogy az EAE-ben dolgozzanak biztonsági őrként, majd kiképzőtáborokba vitték és erővel a líbiai és jemeni hadszínterekre telepítették őket.⁵²

Míg Törökország és Moszkva líbiai fellépése jelentős nemzetközi figyelmet és nyugati kritikát váltott ki, az EAE beavatkozását a nemzetközi szereplők sok esetben mintha nem akarnák észrevenni.⁵³ Abu Dhabi hivatalosan tagadja, hogy részt venne a líbiai háborúban, álláspontja szerint a békefolyamatot támogatja.⁵⁴ Az EAE líbiai szerepvállalását elsősorban a Muszlim Testvériséget támogató Katar és Törökország, illetve a Muszlim Testvériség térnyerését ellenző EAE és Szaúd-Arábia közötti szembenállás kontextusában célszerű értelmezni. Ez az egyik olyan törésvonal, amely egy fontos réteget ad hozzá a líbiai proxy háborúhoz, és ami egyértelműen hozzájárul a konfliktus elhúzódásához.

Jemen esetében ez a törésvonal, illetve kontextus sokkal inkább az EAE és Szaúd-Arábia Iránnal szembeni hatalmi vetélkedése. Az Irán által támogatott jemeni húszik elleni küzdelemben a szaúdi–EAE-koalíció az Egyesült Államok támogatását is élvezte. 2015 közepétől az EAE különböző hátterű és jogi státuszú jemeni milíciákat (a megmaradt jemeni kormányerők, dél-jemeni szeparatisták, helyi törzsi milíciák, szalafi csoportok) szervezett, képzett ki, fegyverzett fel és fizetett. A helyi erők mellett szenegáliakat, eritreaiakat, szudániakat, valamint latin-amerikai zsoldosokat telepített Jemenbe, összesen több ezer főt. Beszámolók szerint az EAE évek óta építi dél-amerikaiakból álló zsoldoseregét. A 2010-ben kezdődött program keretében több száz kolumbiait képeztek ki az EAE területén, a jemeni volt azonban az első harci telepítésük (2015-ben 450, elsősorban kolumbiai zsoldost telepítettek Jemenbe, de vannak közöttük panamai, salvadori és chilei fegyveresek is).⁵⁵

A jemeni proxy intervenció elemzésekor ismét felmerül a nem szándékolt eszkaláció veszélye. A beavatkozás, amellyel egy „jemeni Hezbollah” kialakulását remélték megelőzni, a húszik megerősödéséhez és Iránnal fennálló kapcsolatuk sokkal szorosabbá válásához vezetett, melynek következtében immár közvetlenül képesek fenyegetést gyakorolni Szaúd-Arábiára és az EAE-re, ahogyan azt a szaúdi célpontok ellen végrehajtott rakéta- és dróntámadásaik demonstrálják.⁵⁶ Abu Dhabi 2019 júniusában részleges visszavonulásról döntött Jemenből, melyben elsődleges szerepe volt annak, hogy nem akarta eszkalálni a helyzetet Iránnal. Az Egyesült Államok és Irán között 2019-től egyre jobban kieleződő konfliktus hatására az EAE látványosan a feszültségek csökkentésére törekedett, felismerve a fellépésében rejlő eszkalációs potenciált. (A hivatalos fizikai jelenlétük kivonása azonban nem jelenti azt, hogy teljesen magára hagyták volna az általuk támogatott erőket.)⁵⁷

⁵² Hiba Zayadin: *Recruited as Security Guards in the UAE, Deceived into Working in Conflict-Ridden Libya Instead*. [online], 2020. 11. 01. Forrás: hrw.org [2021. 03. 30.]

⁵³ Emadeddin Badi: *Russia Isn't the Only One Getting Its Hands Dirty in Libya*. [online], 2020. 04. 21. Forrás: foreignpolicy.com [2021. 03. 30.]

⁵⁴ *UAE implicated in lethal drone strike in Libya*. [online], 2020. 08. 28. Forrás: bbc.com [2021. 03. 30.]

⁵⁵ Emily B. Hager – Mark Mazzetti: *Emirates Secretly Sends Colombian Mercenaries to Yemen Fight*. [online], 2015. 11. 25. Forrás: nytimes.com [2021. 03. 30.]

⁵⁶ Guido Steinberg: *Regional Power United Arab Emirates. Abu Dhabi Is No Longer Saudi Arabia's Junior Partner*. [online], 2020. 07. Forrás: swp-berlin.org [2021. 03. 30.]

⁵⁷ Sheren Khalel: *UAE deeply involved in Yemen despite claims of withdrawal, experts say*. [online], 2021. 02. 22. Forrás: middleeasteye.net [2021. 03. 30.]

Irán és az „ellenállás frontja”⁵⁸

Az Iráni Iszlám Köztársaság rendkívül hatékony képességet épített ki a Közel-Keleten: Szíriában, Irakban, Libanonban, a palesztin területeken, Jemenben és Afganisztánban is rendelkezik helyi partnerekkel, mely hálózat – más előnyök mellett – széleskörű tagadhatóságot biztosít. Napjainkban az Iránnal szoros kapcsolatot ápoló milíciák létszáma elérheti a 200 ezer főt. Ezek a milíciák különböző mértékben autonómak, illetve függenek Teherántól. Az *International Institute for Strategic Studies* (IISS) klasszifikációja öt kategóriára bontja ezeket a fegyveres csoportokat: partner, stratégiai szövetséges, ideológiai szövetséges, proxy vagy állami szerv,⁵⁹ akiket Irán különböző módokon (tanácsadással, kiképzéssel, pénzzel, fegyverekkel) támogat.

Míg az oroszoknak és az amerikaiaknak az afganisztáni (illetve utóbbiaknak az afganisztáni és az iraki) háború szolgált fontos tapasztalatokkal, addig Iránnak a 300 ezer iráni halálos áldozatot, valamint 645 milliárd dollárt követelő iráni–iraki háború (1980–1988) volt elsősorban az a sokk, amely katonai paradigmaváltásra készítette.⁶⁰ A háború többek között arra tanította meg Iránt, hogy rétegzett védelemre és aszimmetrikus válaszokra kell támaszkodnia. Az új iráni katonai doktrína létrejöttében kiemelt szerepet játszanak a körülmények is, jelesül Irán állami szövetségesek nélküli, nemzetközi szankcióktól sújtott helyzete. Az ideológiai elem, az iszlám forradalom exportjának, illetve a síita muszlimok védelmének a célja szintén szerepet játszott ennek a képességnek a kialakításában. Látni kell azonban, hogy Teheránt ebből a szempontból rugalmasság jellemzi. A nemzetközi „ellenállás tengelyének” tagjai lehetnek például szunnita csoportok is (például a Hamász), illetve együttműködnek mindazokkal, akik az iráni érdekeket, a *velájet-e faqih*⁶¹ fennmaradását szolgálják.

Az Irán támogatását élvező közel-keleti nem állami szereplők olyan modern képességeket fejlesztettek, például a drónok és a rakéták területén, amelyek a fejlett állami szereplőkre is fenyegetést jelentenek. Bár az iráni pénzügyi támogatás továbbra is kulcsfontosságú számukra, a legtöbb csoport hazai forrásokból is tud bevételhez jutni. A Hezbollahnak például Irán még mindig évi 700 millió dollár támogatást nyújt, emellett azonban a szervezetnek van mintegy 300 millió dollárnyi saját bevétele is adományokból, illetve csalásból, hamisított áruk kereskedelméből és kábítószer-csempészetből,⁶² továbbá állami tényezőként (elsősorban parlamenti képviselőin és miniszterein keresztül) állami forrásokkal is rendelkezik. Az iráni támogatás segítette a különféle milíciákat abban is, hogy megerősödjenek otthon politikai értelemben is, integrálódnak a hazai politikai és gazdasági folyamatokba. Libanonban a Hezbollah amellett, hogy növelte katonai

⁵⁸ Ideológiai, katonai és kulturális ellenállás a Nyugat érzékelt uralmával és Izrael létezésével szemben.

⁵⁹ *Iran's Networks of Influence in the Middle East*. [online], 2019. 10. Forrás: iiss.org [2021. 03. 30.]

⁶⁰ *Iran's Networks of Influence in the Middle East*. i. m.

⁶¹ A vallástudós irányításán alapuló (síita) iszlám kormányzás modellje, amelyet Khomeini ajatollah dolgozott ki, és amelyet az 1979-es iszlám forradalmat követően népszavazáson fogadtak el. Bővebben ld. N. Rózsa Erzsébet: *Hagyomány és modernitás. Az iráni külpolitika kihívásai a 21. század elején*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2020.

⁶² Ariane M. Tabatabai – Colin P. Clarke: *Iran's Proxies Are More Powerful Than Ever*. [online], 2019. 10. 16. Forrás: rand.org [2021. 03. 30.]

képességeit, legitim politikai erővé fejlődött, amely a kormányban is szerepet vállal (az elmúlt években két-két miniszterrel rendelkezett az egymást követő kormányokban). Az iraki Népi Mozgósítás (PMF) ernyőszerkezete pedig nem csupán hivatalosan elismert „független katonai formációvá”, az iraki fegyveres erők részévé vált 2016-ban Irakban, de számos tagja erős politikai pozíciókkal rendelkezik, illetve a Népi Mozgósítási Bizottságnak az iraki központi költségvetésből allokálnak pénzt (fizetésekre, fegyverekre, a „mártírok” családjainak kompenzálására, újjáépítési projektekre).⁶³

Az „ellenállás tengelye” ma már kevésbé tekinthető klasszikus patrónus–proxy kapcsolatnak, sokkal inkább egy Irán vezette partnerségnek, amely a kollektív biztonságon és az expedíciós erők által megerősített kiterjesztett elrettentésen alapul.⁶⁴ Ez a partneri hálózat elviekben azzal a kockázattal fenyeget, hogy egy helyi konfliktus is regionális háborúvá eszkalálódhat. Például szélsőséges esetben egy, a libanoni Hezbollah ellen végrehajtott támadás az iraki PMF-et alkotó milíciák vagy a jemeni húszik (Anszár Allah) válaszcsoportjait is maga után vonhatja, megtorlásként a Hezbollahot ért agresszióra. Eszkaláció esetén pedig az egyes csoportok egyidejű támadást hajthatnak végre több arcvonalon. Egy hasonló dominóeffektus percepciója legalábbis fennáll.⁶⁵ Mindez az eszkaláció tovább gyűrűzésével fenyegethet, amennyiben valamelyik milícia beavatkozása valamely konfliktusba egy külső állami szereplő érdekeit sérti. Szíriában például jelentős mértékben a Hezbollah megjelenése vonzotta be az izraeli légitámadásokat a konfliktusba. A „proliferció” félelem, vagyis hogy a különböző milíciák modern fegyverekhez, akár tömegpusztító fegyverekhez juthatnak, további államokat készíthet lépésekre.

Az Irán által szponzorált milíciák között jó az interoperabilitás. Van tapasztalatuk az egymás melletti küzdelemben, különféle, városi, hegyi és sivatagos területen folytatott harcokban, illetve képesek külföldön is fellépni. A Hezbollah például a jemeni húsziknál és az iraki PMF-nél is végrehajtott tanácsadói feladatokat.⁶⁶ Továbbá Szíriába telepítették például a 10–15 ezer afgán milicistából megszervezett Fátimijún dandárt is, hogy harcoljon az Aszad-erők oldalán, de pakisztáni (Zejnábijún dandár) és bahreini harcosokat is mozgósítottak.⁶⁷

Irán hivatalos szinten hagyományosan igyekezett elhatárolódni az olyan csoportok tevékenységétől, mint például a Hezbollah. Az iráni Iszlám Forradalmi Gárdán belüli Qudsz Hadtest (ők felelősek Irán külföldi proxy műveleteiért) parancsnokának, Qászem Szolejmáninak a 2020. január 3-i célzott amerikai likvidálását követően azonban Teherán nyilvánosan magához ölelte ezeket a csoportokat.⁶⁸ 2020. január 9-én a Forradalmi Gárda légierijének parancsnoka sajtótájékoztatót tartott, amelyen Irán különböző regionális

⁶³ Renad Mansour: *Networks of power. The Popular Mobilization Forces and the state in Iraq*. [online], 2021. 02. 25. Forrás: chathamhouse.org [2021. 03. 30.]

⁶⁴ Brian Katz: *Axis Rising. Iran's Evolving Regional Strategy and Non-State Partnerships in the Middle East*. [online], 2018. 11. 11. Forrás: csis.org [2021. 03. 30.]

⁶⁵ Katz (2018) i. m.

⁶⁶ Katz (2018) i. m.

⁶⁷ Seth G. Jones: *War by Proxy. Iran's Growing Footprint in the Middle East*. [online], 2019. 03. 11. Forrás: csis.org [2021. 03. 30.]

⁶⁸ Az incidensről és kontextusáról bővebben ld. Ablaka Gergely et. al.: *Az amerikai–iráni viszony legújabb kiéleződésére adott nemzetközi válaszok*. [online], 2020. 01. 15. Forrás: svkk.uni-nke.hu [2021. 03. 30.]

szövetségeseinek zászlói jelzésértékűen tűntek fel mögötte. Egyes kommentátorok szerint ez egyértelmű figyelmeztetés volt az Egyesült Államoknak: ha csapást mérsz ránk, akkor visszavágunk, és széleskörű elérésünk van.⁶⁹ Az Irán befolyását, valamint hatalmi kivetítő és elretentő képességét növelő nem állami szereplők kulcselemei az Egyesült Államokkal folytatott iráni hatalmi versengésnek.

Azt azonban mindenképpen fontos látni, hogy az iráni proxyk messze nem minden esetben iráni utasításra cselekednek, saját eszközökkel és agendával rendelkeznek. Nem egyszerű megállapítani, hogy az egyes esetekben koordináltak-e, és ha igen, mennyire szorosan a Qudsz erőivel. Nincs egyértelmű bizonyíték arra, hogy Irán rendelte volna el a támadást például 2019. szeptember 14-én, amikor drónok és robotrepülőgépek intéztek csapást szaúdi olajlétesítmények ellen (a támadásért a felelősséget a jemeni húszik vállalták magukra, a későbbi amerikai vizsgálat azonban azt állapította meg, hogy a támadás északi irányból érkezett),⁷⁰ vagy éppen azt a 2020. március 11-i rakétatámadást, amelyben két amerikai és egy brit katona vesztette életét az iraki Tádzsi támaszponton (Washington a PMF egyik vezető erejét képező Katá'ib Hezbollahot nevezte meg felelősnek az agresszióért).⁷¹ A korábbi partnerek le is válhatnak Iránról. Irán és a Hamász kapcsolata például a szíriai háború kitörését követően megromlott, amikor a Hamász a szíriai kormánnyal szemben foglalt állást, amit követően Irán beszüntette a szervezet pénzügyi támogatását. Igaz, 2017-től a Hamász újra közeledni kezdett Teherán felé, mostanra kapcsolatuk pedig lényegében helyreállt.

A kockázatok és lehetőségek értékelése

A „tagadható háborúk” előnyei

A tagadhatóság jelentette előnyök különösen vonzó alternatívává teszik az ilyenfajta beavatkozásokat a döntéshozók számára a be nem avatkozás és a közvetlen, nyílt, nagyarányú beavatkozás közötti spektrumon. A közvetlen érintettség tagadásának elsődleges célja a költségek alacsonyan tartása. A proxy beavatkozásnak általánosságban jellemzően alacsonyabbak az anyagi és az emberi költségei is a beavatkozó állam szempontjából (a helyi közösségeket illetően ez már közel sem biztos). A háborúban vállalt szerep el nem ismerése azonban a hazai és nemzetközi legitimációs költségek alacsonyan tartásához is hozzájárul. Alkalmazói oldalról nézve rendkívül előnyös, hogy az ilyen típusú műveletek kisebb eséllyel vonnak maguk után közvetlen negatív következményeket: belpolitikai szempontból népszerűségvesztést, külpolitikai szempontból elítélő nemzetközi reakciókat, szankciókat és/vagy válaszcsoportot. Egyfajta megoldást jelent, amennyiben a nyílt beavatkozásnak nincs belső társadalmi támogatottsága vagy nehézségekbe ütközne

⁶⁹ Sulome Anderson: *Iran's Proxy Threat Is the Real Problem Now*. [online], 2020. 01. 10. Forrás: foreignpolicy.com [2021. 03. 30.]

⁷⁰ Humeyra Pamuk: *Exclusive: U.S. probe of Saudi oil attack shows it came from north – report*. [online], 2019. 12. 19. Forrás: reuters.com [2021. 03. 30.]. Irán hivatalosan tagadta érintettségét: *Iran denies involvement in Saudi attacks*. [online], 2019. 09. 16. Forrás: al-monitor.com [2021. 03. 30.]

⁷¹ Mark Mazzetti – Eric Schmitt: *Pentagon Order to Plan for Escalation in Iraq Meets Warning From Top Commander*. [online], 2020. 03. 27. Forrás: nytimes.com [2021. 03. 30.]

a szükséges jogi felhatalmazás megszerzése. Egyszerre segíthet a politikai vezetőnek alacsonyban tartani a hivatalos veszteségek számát, valamint elhárítani a felelősséget és adott esetben elkerülni az alkotmányos felelősségre vonást, elszámoltatást. Hasonló a helyzet a nemzetközi szinten. A „tagadható” fellépéssel elkerülhető az a benyomás, hogy katonai agresszió történt, valamint az ezzel járó jogi és reputációs költségek, válaszlépések, szankciók. Megőrizhető a semleges, nem hadviselő státusz képe. A beavatkozó állam alkotmányos rendjén kívül eső erők használatával látszólag következmények nélkül át lehet lépni „vörös vonalakat”, nemzetközi jogi normákat. A parancsnoki felelősség határai szintén elmosódnak, a külső szponzor tagadhatja a felelősséget.

Ahogy a fenti esettanulmányokban is láthattuk: ahhoz, hogy egy állam élvezhesse a tagadhatóságból fakadó előnyöket, nem feltétlenül szükséges az, hogy az adott beavatkozás hitelesen tagadható legyen. Egy nem hitelesen tagadott művelet is lehet sikeres. Felmerülhet a kérdés, hogy amennyiben a tagadhatóság nem hiteles, miért nem mutatnak erre rá gyakrabban és kérik számon határozottabban más államok ahelyett, hogy mintegy közreműködőnek a színjátékban? Ez átvezet minket a tagadható beavatkozások következő előnyéhez, az eskaláció-kontrollhoz.

Az el nem ismert intervenció révén könnyebben elkerülhető az adott konfliktus eskalációja. Ez ismételtelen nem új jelenség. A hidegháború alatt például a szembenálló csoportok felfegyverzése és támogatása lehetővé tette a két szuperhatalomnak, hogy közvetve csapjanak össze, és a nukleáris megtorlás küszöbe alatt maradjanak, de hozhatnánk példákat jóval korábbról is.

A nyílt beavatkozással veszélybe kerülne annak percepciója, hogy az egy helyi konfliktus. A rejtett szerepvállalással a külső szereplők el kívánják kerülni az új klasszifikációt, miszerint a konfliktus nemzetközivé vált, ez ugyanis olyan dinamikákat indítana el, amelyek nehezebbé teszik az eskaláció elkerülését. A tagadható módokon, például proxykon keresztül történő intervenció teret hagy minden érintett szereplőnek arra, hogy úgy tegyen, mintha semmi nem történt volna. Ha ugyanis elismernék a beavatkozó állam közvetlen felelősségét, akkor nagyobb lenne a nyomás a politika vezetőkre, hogy fellépjenek ellene. Emiatt van a hallgatóságos összejátszás az államok között, ami egyszerre segít elkerülni az eskalációt és a presztízsvesztést a felek számára.⁷²

Az el nem ismert fellépés veszélyei és hátulütői

Az ilyen típusú intervencióknak azonban számos veszélye és hátránya is van. Az egyik, hogy egy ilyen beavatkozás önmagában ritkán hatékony. Kizárólag tagadható eszközök (proxyk, különleges- vagy légierő) alkalmazásán keresztül nyilvánvalóan nem lehet olyan mértékben irányítani az eseményeket, mintha jelentős szárazföldi erővel lenne jelen egy adott állam az adott hadszíntéren. Erre utalt például Barack Obama is a szíriai ellenzék felfegyverzése esetében. Meghatározó kihívást jelent továbbá a proxyk kontrollja. Előfordulhat, hogy a helyettesek nem hajtják végre pontosan az utasítást, vagy saját külön agendájukat kezdik el követni. A proxyk fellépése vissza is üthet az alkalmazó államra,

⁷² Mazzetti–Schmitt (2020) i. m.

mint például az amerikaiak által kiképzett, majd nem sokkal később szélsőséges dzsihádistának állt közel-keleti fegyveresek esetében. Annak a lehetősége is felmerül, hogy az ellenérdekelte fél kihasználhatja a proxy és a szponzor közötti kapcsolat tagadását, és visszaélhet vele, mint ahogyan az történt a Wagner Csoport elleni deir az-zóri amerikai légi csapáskor. A proxyk támogatása mögül sok esetben nehéz kihátrálni, különösen a demokratikus országoknak. Ahhoz, hogy a hazai lakosságot megnyerjék egy proxy csoport támogatásához, a szponzor állam gyakran maga is zászlajára veszi a proxy ügyét, a harcosok hősiességét hirdeti, ami nehezebbé teszi, hogy amennyiben érdekei úgy kívánják, magukra hagyja őket. Ez volt a helyzet például az Egyesült Államok és a szíriai kurdok esetében. A megbízó-ügynök kapcsolat homályban tartása ronthatja továbbá a beavatkozó állam hitelességét. Elég, ha arra gondolunk, hogy a Közel-Kelet társadalmi kis túlzással már mindenütt CIA-beavatkozást látnak. Hasonló probléma lehet, hogy az agresszió, akár valós, akár vélt, ellensúlyozó magatartást (például növekvő Amerika-ellenességet) válthat ki, ami végeredményben éppen a beavatkozó eredeti szándékával ellentétes folyamatokhoz vezethet.

Bár fentebb előnyként említettük, hogy az el nem ismert beavatkozások csökkenthetik a konfliktus eszkalációjának esélyét, az eszkalációs dinamikára gyakorolt hatásuk egyáltalán nem egyértelmű, könnyen vezethetnek ugyanis ezzel egy időben véletlenszerű vagy nem szándékolt eszkalációhoz.⁷³ Véletlen eszkalációra jó példa (a térségen kívülről) az Ukrajna fölött repülő maláj utasszállító repülőgép lelövésének esete 2014 júliusában,⁷⁴ amikor a kezelőszemélyzet hibája nagymértékben hozzájárult az Oroszországgal szembeni nyugati szankciók kiszélesítéséhez. Szíria számos példát szolgáltat nem szándékolt eszkalációra. A külső szereplők, hogy előmozdítsák saját érdekeik érvényesülését, több esetben olyan helyi szereplőket támogattak, amelyet egy másik állam létfenyegetésnek tekintett. Az Egyesült Államok által támogatott szíriai kurdokat Törökország, az Irán által támogatott Hezbollahot Izrael, a Törökország által támogatott egyes iszlamista szereplőket mások mellett Oroszország tekintette létfenyegetésnek. Az érintett államok tarthattak attól, hogy a proxyk a kapott fegyvereket később majd ellenük használhatják fel. Emellett az intervenció nem várt módon kielezheti a beavatkozó államok közötti konfliktusokat (mint ahogyan történt például Törökország és az Egyesült Államok viszonyában, de az Egyesült Arab Emírségek jemeni tapasztalata is jó példa erre, az Iránnal kapcsolatos eszkalációs dinamika révén), valamint a helyi szereplők közötti erőegyensúly felborítása következtében más belső, helyi konfliktusokat is (például a különböző közel-keleti kurd csoportok közötti hatalmi versengés). A külső beavatkozás újabb proxyrétegeket adhat hozzá az adott helyi konfliktushoz, ezáltal rendkívüli mértékben megnehezíti a rendezést. A számos külső szereplő bevonódása hozzájárul a konfliktus elhúzódásához.

⁷³ Nem szándékolt (inadvertent) eszkalációknak nevezzük, amikor egy hadviselő fél egy szándékos lépése szándékán kívül vezet eszkalációhoz, nem számolt következményként. A véletlenszerű (accidental) eszkaláció pedig egy nem tervezett, nem szándékos esemény hatására következik be. Vö. Forrest E. Morgan et al.: *Dangerous Thresholds. Managing Escalation in the 21st Century*. RAND Corporation, 2008.

⁷⁴ A Malaysia Airlines 17-es, menetrend szerinti járatát 2014. július 17-én Ukrajna légterében Buk-rakéta-találat érte, aminek következtében lezuhant, fedélzetén 298 emberrel.

Összegzés és következtetések

A tanulmányban bevezettük a „tagadható” háború fogalmát, amelyet azokra a külső katonai intervenciókra alkalmaztunk, amikor egy beavatkozó állam nem ismeri el közvetlen érintettségét, a művelet hihetőbb tagadásához pedig „tagadható” eszközöket (proxykat, pilóta nélküli repülőeszközöket, különleges erőket, légiert) használ. Rámutattunk, hogy a tagadhatóság jelentette előnyök eléréséhez nem feltétlenül szükséges, hogy a beavatkozás hitelesen tagadható legyen. Folyamatosan látunk példákat nem hitelesen tagadható katonai intervenciókra, ahol a végrehajtó vagy jelentős támogatást nyújtó állam kiléte nyílt titok. Ez azonban önmagában nem jelenti azt, hogy egy nem hitelesen tagadott művelet ne lehetne sikeres. A többi állam közrejátszása mögött jellemzően az áll, hogy el kívánják kerülni a válaszkényszert.

A „tagadható” beavatkozások főbb előnyeit és hátrányait az alábbi táblázatban összegeztük. Minden beavatkozással kapcsolatos döntés egyedi mérlegelést igényel, amihez azonban az alábbi szempontok hasznos segítséget nyújtanak.

Előnyök	Veszélyek
<ul style="list-style-type: none"> • Nehezebben bizonyítható a beavatkozó érintettsége • Általában alacsonyabb anyagi költségek • Alacsonyabb saját emberi költségek • Kisebb a belpolitikai népszerűségvesztés esélye • Kisebb az elítélő nemzetközi reakciók, szankciók, válaszcspás esélye • Jogi normák, „vörös vonalak” könnyebben átléphetők • Felelősségre vonás könnyebb elkerülése • Kisebb a nyomás a konfliktus eszkalálására • Helyi konfliktus percepciójának megőrzése 	<ul style="list-style-type: none"> • Önmagában ritkán hatékony • Nehezen megvalósítható a proxyk kontrollja, cselekedeteik visszauterhetnek a megbízóra • Nehéz később kihátrálni a proxyk mögül • A külső beavatkozás nem várt ellensúlyozó magatartást válthat ki • Az ellenérdekelte fél kihasználhatja a proxy és a szponzor közötti kapcsolat tagadását • Ronthatja a beavatkozó állam megítélését és hitelességét • Nő a véletlenszerű és nem szándékolt eszkaláció esélye • Újabb proxy rétege(ke)t ad hozzá az eredeti konfliktushoz • A konfliktus tartós elhúzódását eredményezheti

1. táblázat: A „tagadható” háborúk előnyei és veszélyei

Forrás: a szerző szerkesztése

Az el nem ismert katonai beavatkozásoknak a jövőben is meghatározó szerepük lesz. A világ kevésbé demokratikus országaiban, ahogyan a vizsgált esettanulmányokban is láthattuk, bevett gyakorlat a különféle „tagadható” eszközök alkalmazása. A nyugati államok pedig – bár egyes ilyen eszközök a nyugati világban is egyre kedveltebbek, elsősorban a COIN-műveletek (részleges) alternatívájaként – növekvő mértékben válaszokat kellene, hogy tudjanak adni ezekre a folyamatokra.

Felhasznált irodalom

- A small price to pay for Tripoli*. [online], 2019. 10. 02. Forrás: meduza.io [2021. 03. 30.]
- Ablaka Gergely – Deák András György – Csiki Varga Tamás – Egeresi Zoltán – Etl Alex – Háda Béla – Jójárt Krisztián – Kemény János – Péczeli Anna – Pénzváltó Nikolett – Rácz András – Tálás Péter: *Az amerikai–iráni viszony legújabb kiéleződésére adott nemzetközi válaszok*. [online], 2020. 01. 15. Forrás: svkk.uni-nke.hu [2021. 03. 30.]
- AL TUR 7/2020*. [online], 2020. 06. 10. Forrás: ohchr.org [2021. 03. 30.]
- Anderson, Sulome: *Iran's Proxy Threat Is the Real Problem Now*. [online], 2020. 01. 10. Forrás: foreignpolicy.com [2021. 03. 30.]
- Angelovski, Ivan – Lawrence Marzouk: *Revealed: The Pentagon Is Spending Up To \$2.2 Billion on Soviet-Style Arms for Syrian Rebels*. [online], 2017. 09. 12. Forrás: occrp.org [2021. 03. 30.]
- Badi, Emadeddin: *Russia Isn't the Only One Getting Its Hands Dirty in Libya*. [online], 2020. 04. 21. Forrás: foreignpolicy.com [2021. 03. 30.]
- Bozkurt, Abdullah: *Full text of new Turkey, Libya sweeping security, military cooperation deal revealed*. [online], 2019. 12. 16. Forrás: nordicmonitor.com [2021. 03. 30.]
- Britain, U.S. Denounce Russia's Role in Libya Conflict*. [online], 2020. 05. 19. Forrás: france24.com [2021. 03. 30.]
- Carson, Austin – Michael Poznansky: *The Logic for (Shoddy) U.S. Covert Action in Syria*. [online], 2016. 07. 21. Forrás: warontherocks.com [2021. 03. 30.]
- Cook, Steven A.: *There's Always a Next Time to Betray the Kurds*. [online], 2019. 10. 11. Forrás: foreignpolicy.com [2021. 03. 30.]
- Cormac, Rory – Richard J. Aldrich: Grey is the new black. Covert action and implausible deniability. *International Affairs*, 94. (2018), 3. 377–494. Online: <https://doi.org/10.1093/ia/iiy067>
- Cumhurbaşkanı Erdoğan: Cumartesi günü Fatih sondaj gemimize gideceğiz*. [online], 2020. 10. 14. Forrás: aa.com.tr [2021. 03. 30.]
- East Africa Counterterrorism Operation. North and West Africa Counterterrorism Operation. Lead Inspector General Report to the United States Congress*. [online], 2020. 04–06. Forrás: defense.gov [2021. 03. 30.]
- Eckel, Mike: *Pentagon Says U.S. Was Told No Russians Involved In Syria Attack*. [online], 2018. 02. 23. Forrás: rferl.org [2021. 03. 30.]
- Egeresi, Zoltán: *Escalating tensions between Turkey and Greece. Turbulence in the Eastern Mediterranean*. [online], 2021. 01. 29. Forrás: svkk.uni-nke.hu [2021. 03. 30.]
- Egeresi Zoltán: *Törökország konfliktusa az észak-szíriai kurdokkal*. [online], 2020. 01. Forrás: kki.hu [2021. 03. 30.]
- Fox, Amos C.: Conflict and the Need for a Theory of Proxy Warfare. *Journal of Strategic Security*, (2019), 1. 44–71. Online: <https://doi.org/10.5038/1944-0472.12.1.1701>
- Hager, Emily B. – Mark Mazzetti: *Emirates Secretly Sends Colombian Mercenaries to Yemen Fight*. [online], 2015. 11. 25. Forrás: nytimes.com [2021. 03. 30.]
- Hamidi, Ibrahim: *Syrian Opposition Fighters Withdraw from US 'Train and Equip' Program*. [online], 2015. 06. 22. Forrás: syrianobserver.com [2021. 03. 30.]
- Hart Endre: *Az orosz katonai magánvállalatok és a Wagner Csoport szerepe, illetve működése*. [online], 2018. 02. 04. Forrás: nemzetesbiztonsag.hu [2021. 03. 30.] Online: <https://doi.org/10.32576/nb.2018.2.3>
- International Institute for Strategic Studies: *The Military Balance 2020*.
- Iran's Networks of Influence in the Middle East*. [online], 2019. 10. Forrás: iiss.org [2021. 03. 30.]
- Jones, Seth G.: *War by Proxy. Iran's Growing Footprint in the Middle East*. [online], 2019. 03. 11. Forrás: csis.org [2021. 03. 30.]
- Katz, Brian: *Axis Rising. Iran's Evolving Regional Strategy and Non-State Partnerships in the Middle East*. [online], 2018. 11. 11. Forrás: csis.org [2021. 03. 30.]
- Khalel, Sheren: *UAE deeply involved in Yemen despite claims of withdrawal, experts say*. [online], 2021. 02. 22. Forrás: middleeasteye.net [2021. 03. 30.]
- Knowles, Emily – Abigail Watson: *Remote Warfare. Lessons Learned From Contemporary Theatres*. [online], 2018. Forrás: oxfordresearchgroup.org.uk [2021. 03. 30.]

- Mansour, Renad: *Networks of power. The Popular Mobilization Forces and the state in Iraq*. [online], 2021. 02. 25. Forrás: chathamhouse.org [2021. 03. 30.]
- Marten, Kimberly: Russia's use of semi-state security forces. The case of the Wagner Group. *Post-Soviet Affairs*, 35. (2019), 3. 181–204. Online: <https://doi.org/10.1080/1060586X.2019.1591142>
- Mazzetti, Mark: *C.I.A. Study of Covert Aid Fueled Skepticism About Helping Syrian Rebels*. [online], 2014. 10. 14. Forrás: nytimes.com [2021. 03. 30.]
- Mazzetti, Mark et. al.: *Behind the Sudden Death of a \$1 Billion Secret C.I.A. War in Syria*. [online], 2017. 08. 02. Forrás: nytimes.com [2021. 03. 30.]
- Mazzetti, Mark – Eric Schmitt: *Pentagon Order to Plan for Escalation in Iraq Meets Warning From Top Commander*. [online], 2020. 03. 27. Forrás: nytimes.com [2021. 03. 30.]
- McKernan, Bethan – Hussein Akoush: *Exclusive: 2,000 Syrian fighters deployed to Libya to support government*. [online], 2020. 01. 15. Forrás: theguardian.com [2021. 03. 30.]
- Morgan, Forrest E. et al.: *Dangerous Thresholds. Managing Escalation in the 21st Century*. RAND Corporation, 2008.
- Mumford, Andrew: *Proxy Warfare*. Oxford, Polity, 2013.
- N. Rózsa Erzsébet: *Hagyomány és modernitás. Az iráni külpolitika kihívásai a 21. század elején*. Budapest, Nemzeti Közsolgálati Egyetem, 2020.
- Nagorno-Karabakh's Syrian mercenaries*. [online], 2020. 10. 15. Forrás: syria-hr.com [2021. 03. 30.]
- Nichols, Michelle: *Up to 1,200 deployed in Libya by Russian military group. U.N. report*. [online], 2020. 05. 06. Forrás: reuters.com [2021. 03. 30.]
- Pamuk, Humeyra: *Exclusive: U.S. probe of Saudi oil attack shows it came from north – report*. [online], 2019. 12. 19. Forrás: reuters.com [2021. 03. 30.]
- Pénzváltó Nikolett – Vargha Márk: *(Ne) folytassa, Sophia! – Az Irini művelet kilátásai*. [online], 2020. 06. 19. Forrás: migraciokutato.hu [2021. 03. 30.]
- Rácz András – Jójárt Krisztián: *A Deir ez-Zór incidens. Amerikai légi csapás orosz zsoldosok ellen Szíriában*. [online], 2018. 02. 05. Forrás: nemzetesbiztonsag.hu [2021. 03. 30.] Online: <https://doi.org/10.32576/nb.2018.2.4>
- Rácz, András – Krisztián Jójárt: *The Role of Irregular Forces in Russia's Hybrid Warfare*. [online], 2020. 06. 30. Forrás: coedat.nato [2021. 03. 30.]
- Russia Denies Involvement As UN Slams Arms Shipments, Foreign Mercenaries In Libya*. [online], 2020. 09. 03. Forrás: rferl.org [2021. 03. 30.]
- Russia sends former Syria rebels to fight for Haftar against one-time comrades*. [online], 2020. 04. 13. Forrás: alaraby.co.uk [2021. 03. 30.]
- Russia Spending \$150M Monthly on Syria Mercenaries – Report*. [online], 2016. 08. 25. Forrás: themoscowtimes.com [2021. 03. 30.]
- Russia's Putin: Russians fighting in Libya do not represent the state*. [online], 2020. 01. 11. Forrás: reuters.com [2021. 03. 30.]
- Schmitt, Eric: *Russian Attack Jets Back Mercenaries Fighting in Libya*. [online], 2020. 09. 11. Forrás: nytimes.com [2021. 03. 30.]
- Sly, Liz: *Did U.S. weapons supplied to Syrian rebels draw Russia into the conflict?* [online], 2015. 10. 11. Forrás: washingtonpost.com [2021. 03. 30.]
- Steinberg, Guido: *Regional Power United Arab Emirates. Abu Dhabi Is No Longer Saudi Arabia's Junior Partner*. [online], 2020. 07. Forrás: swp-berlin.org [2021. 03. 30.]
- Sukhankin, Sergey: *Russian PMCs in the Syrian Civil War. From Slavonic Corps to Wagner Group and Beyond*. [online], 2019. 12. 18. Forrás: jamestown.org [2021. 03. 30.]
- Tabatabai, Ariane M. – Colin P. Clarke: *Iran's Proxies Are More Powerful Than Ever*. [online], 2019. 10. 16. Forrás: rand.org [2021. 03. 30.]
- U.S. Department of Defense: *Casualty Status as of 10 a.m. EDT Sept. 17, 2019*. [online], 2019. Forrás: defense.gov [2021. 03. 30.]
- U.S. Department of Defense: *FY 2019 Quarter 4. Cost of War Update as of September 30*. [online], 2019. Forrás: fas.org [2021. 03. 30.]
- UAE implicated in lethal drone strike in Libya*. [online], 2020. 08. 28. Forrás: bbc.com [2021. 03. 30.]

- Vasilyeva, Nataliya: *Thousands of Russian private contractors fighting in Syria*. [online], 2017. 12. 12. Forrás: apnews.com [2021. 03. 30.]
- Wilgenburg, Wladimir van: *8,500 SDF fighters trained by US-led coalition to combat ISIS, equipment delivered for 40,000 troops in Syria: official*. [online], 2017. 07. 09. Forrás: aranews.net [2021. 03. 30.]
- Zayadin, Hiba: *Recruited as Security Guards in the UAE, Deceived into Working in Conflict-Ridden Libya Instead*. [online], 2020. 11. 01. Forrás: hrw.org [2021. 03. 30.]